

A liturgikus ünneplés emberi feltételei és kihívásai (Miskolc, 2022.08.30.)

Két pandémia év fizikai és lelki terheit hordozzuk még magunkban, emellett egy a közelünkben zajló háború egyre súlyosabb következményeivel szembesülünk. Furcsának tűnhet, hogy ebben a helyzetben a liturgiáról és a vele kapcsolatos emberképről szeretnék beszélni e tanév eleji közös reflexiónkban. Talán éppen ebben a zavaros helyzetben van szükségünk arra, hogy újra felfedezzük keresztény életünk leglényegesebb elemeit, köztük a szentségeket, liturgikus ünneplésük antropológiai gyökereit és a belőlük formálódó-születő embert, akit liturgikus szaknyelven *homo adorans*-nak, azaz Isten imadására képes és a Misztériumra fogékony embernek nevezhetünk. Kérdés, hogy az utóbbi ötven, de különösen harminc évben zajló nagy antropológiai átalakulások nyomán marad-e bennünk valódi fogékonyosság a Misztériumra, amely a liturgikus ünnepléssel megjelenik konkrét terünkben és időnkben. Kérdezhetnénk konkrétabban is: átalakít-e minket valóban a liturgia, a vasárnapi szentmise, a szentségek, a rituális közösségi imák? Vagy esetleg kezd sorvadni bennünk néhány olyan alapvető készség és képesség, amely nemcsak a vallásos-szagrális rítusaink megéléséhez, hanem a hétköznapi vagy társadalmi élet „profán” rítusaihoz is szükséges lenne?

Antonio Belli, egy bergamoi olasz liturgikus szakember arról beszél, hogy manapság beléptünk a szomorú rítusok korába.¹ Eltűnik vagy gyökeresen átalakul a hétköznapok és az ünnepek rituáléja és szimbólumvilága, amely olyan alapvető mozzanatokhoz kapcsolódik, mint az evés, utazás, pihenés, az életszakaszok lezárása stb. Alacsony intenzitáson éljük – ha egyáltalán éljük – a hétköznapi élet apró rituális-szimbolikus gesztusai és szavait. Nem meglepő tehát, ha közönyösek maradunk a vallási rituális cselekmények, liturgiák világában is, amelyek eleve magas intenzitású megélésre vannak kalibrálva. Más szóval: egyre inkább hiányoznak belőlünk a hétköznapi élet liturgikus érzékei, így kevésbé leszünk fogékonyak a vallásos liturgia jeleire, szavaira is. Mit lehet tenni? A válasz magától adódik: erősíteniünk kell magunkban és azokban, akiket ránk bízunk a nevelésben a mindennapi élet apró kis rítusait, szimbolikus gesztusait, mert ezek eleve humanizálnak és előkészítenek minket valami többre. Ha hiányzik a hétköznapi humanizáló rituálék és liturgiák előkészítő hatása, valószínűleg az egyház liturgiája is nehezen képes divinizálni minket, pedig épp ez lenne a célja: megnyitni minket az Isten világa felé, istenivé tenni bennünk azt, ami emberi.

¹ M. BELLÍ: *L'epoca dei riti tristi*, Brescia 2021.

Három pontban szeretnék erről a problémáról beszélni: (1) Kiindulva abból, hogy mi is a liturgia, mi a célja, mi az érkezési pontja. (2) Folytatva azzal, hogy a mindennapi élet terén hol és miért hiányoznak belőlünk a humanizáló rituális-liturgikus képességek (amelyek hiányában a szakrális liturgia és annak célja, az ember átistenülése is sokszor érthetlenné, idegenné vagy hatástalanná válik számunkra). (3) Végül néhány kérdéssel saját tapasztalatunkból próbálunk reflektálni rituális képességeinket illetően a mindennapi élet és a kifejezetten szakrális cselekmények kapcsán.

1. Mi a liturgia?

Kezdjük egy kis etimológiával. „Liturgia” a görög „leitourgia” kifejezésből ered és a népért (*laos*) végzett szolgálatot, cselekményt (*ergon*) jelent. Az ókori görög városállamokban így hívták azokat a rendezvényeket vagy szolgáltatásokat, amelyeket a leggazdagabbak fizettek a nép javára: például a városi sportcsarnok fenntartási munkálatait vagy egy vallási ünnep alkalmából rendezett színházi előadást. Az Ószövetség görög fordítása liturgiának nevezi azt a szolgálatot (istenszolgálatot, áldozatbemutatást), amelyet Áron és fiai – a papok – látnak el a Szent Sátorban (Kiv 29,30. Cf. 30,16.20). Az Újszövetség felfogásában Krisztus a legtökéletesebb liturgia – vagyis istenszolgálat – bemutatója a Zsidókhoz írt levél szerint (Zsid 8,6). Krisztus istenszolgálatát – vagyis élet és keresztáldozata – egyszerre dicsőíti meg az Istent és szenteli meg az embereket. A katolikus felfogás szerint ugyanez folytatódik az egyház liturgiájában is, vagyis Krisztus istendicsőítő és embereket megszentelő szolgálata. Ezzel kapcsolatban idézzünk néhány pontot az utóbbi 60 év liturgiára vonatkozó legfontosabb egyházi dokumentumából, a *Sacrosanctum Concilium*-ból, amely 1963-ban a II. Vatikáni Zsinaton született.²

A liturgia az egyház nyilvános közösségi istentisztelete, amelyben folytatódik Krisztus műve, vagyis a megváltás műve a szent szavak, jelek és cselekmények révén (cf. SC §§ 2, 5). „E nagy mű végrehajtására – állítja a Zsinat – Krisztus mindig jelen van Egyházában, kiváltképpen a liturgikus cselekményekben. Jelen van a szentmise Áldozatában, mind a papi szolgáló személyében [...] mind, s leginkább, az eucharisztikus színek alatt. Jelen van erejével a szentségekben, úgyhogy amikor valaki keresztel, maga Krisztus keresztel. Jelen van igéjében, mert Ő maga beszél, amikor az Egyházban a Szentírást olvassák. Végül amikor könyörög és

² II. Vatikáni Zsinat: *Sacrosanctum Concilium. Konstitúció a szent liturgiáról* (1963.12.04.). Online: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_hu.html.

zsoltároz az Egyház, Ő van jelen, aki megígérte: "Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok közöttük" (Mt 18,20)." (SC § 7)

Ez a szakasz lényegében leírja, hogy melyek a liturgia legfőbb megnyilvánulási formái: (1) az Eucharisztia ünneplése (szentmise) (2) a szentségek ünneplése (3) az Imaórák liturgiája (zsolozsma). A liturgia címszó alá sorolhatunk még bizonyos szent cselekményeket, szentelményeket, amelyek gyakran a szentmiséhez kapcsolódnak: temetés, templom felszentelése vagy megáldása, különböző személyek, helyek, tárgyak ünnepélyes megáldása.

A liturgiában együtt cselekszik Krisztus és az egyház. „Ezért – mondja ugyancsak a zsinati dokumentum – minden liturgikus ünneplés, mint a pap Krisztus és az Ő teste, az Egyház műve, kimagaslóan szent cselekmény, melynek hatékonyságát az Egyház semmi más cselekedete nem éri el sem jogcím, sem fokozat tekintetében.” (SC § 7). A liturgikus ünneplések sohasem pusztán egy földi egyházi közösség cselekményei: Krisztussal együtt jelen van bennük a megdicsőült egyház, a szentek közössége, amelyben tökéletesen megvalósul Isten dicsérete, vagyis a mennyei liturgia. Ezért mondja a Zsinat: „A földi liturgiában annak a mennyei liturgiának előízét élvezzük, melyet [a mennyei] Jeruzsálemben ünnepelek, a szent városban, ahová zarándokként tartunk, ahol Krisztus, a szentély és az igazi sátor szolgája ül Isten jobbán.” (SC § 8)

A Zsinat szerint „a liturgia az a csúcspont (*culmen*), mely felé az Egyház tevékenysége irányul; ugyanakkor az a forrás (*fons*) is, amelyből fakad minden ereje.” E két kifejezés (csúcspont és forrás) kifejezi azt a fontosságot, amelyet az egyház a közösségi liturgikus ünnepléseknek – a szentmisének, a szentségeknek és a zsolozsmának – tulajdonít. Érthető tehát, hogy a Zsinat legfőbb liturgikus törekvése az volt, hogy minél inkább megerősítse ezt a tudatot a katolikusokban és a liturgiában való tevékeny és tudatos részvételre biztasson.

„Tudatos részvétel” (*participatio actuosa*)... Tizenkétszer tér vissza a zsinati dokumentumban ez a kifejezés. Mindössze egy helyet idézek: „Az Anyaszentegyház nagyon kívánja, hogy az összes híveket vezessék rá a liturgikus ünneplésen való teljes, tudatos és tevékeny részvételre, melyet magának a liturgiának a természete követel, s melyre a keresztény nép mint "választott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet, tulajdonul kiválasztott nép" (1Pt 2,9; vö. 2,4--5) a keresztségből eredően jogosult és kötelezett.” (SC § 48). Egy hitét gyakorló katolikus ma valóban tevékenyebb a liturgiában – például a vasárnapi eucharishtiában –, nem feltétlenül azért, mert valamilyen fontosabb szerepet kap (felolvasó, ministráns vagy kórustag stb.), hanem mert be tud kapcsolódni a népnyelvű dialógusba a pap

és a hívek között, vagy épp az énekekbe. De a kérdés az, hogy ez a tevékeny részvétel valóban formál, alakít, átalakít-e minket jobban Krisztusba, kirajzolja-e jobban rajtunk a jézusi erényeket, nyitottabbá tesz-e minket Isten Lelkének a működésére bennünk és zarándokúton tart-e minket a mennyei Jeruzsálem felé.

Itt érkezünk el az előadás második pontjához, illetve kérdéséhez: Ha a liturgikus cselekmény sokszor olyan idegennek és távolinak tűnik (vagy talán nem is áll távol tőlünk, mindenesetre nem érezzük átalakító hatását az életünkben), vajon nem-e az az oka, hogy gyengülnek bennünk azok az alapvető rituális szokások és alapattitűdök, amelyekkel a hétköznapi élet ismétlődő cselekményeihez vagy a nagyobb horderejű – az élethez szervesen hozzátartozó – eseményekhez kapcsolódunk? Azt is kérdezhethetnénk: melyek azok az emberi dimenziók, amelyekben előbb talán több vagy másféle humánus kellene ahhoz, hogy azokat aztán a liturgia – a szentmise, a szentségek, a zsolozsma –, Isten Lelkének hatása alatt az isteni élet, a *divinum* szférájába emelje?

2. Humanizáló rítusok, hogy a liturgia divinizálhasson

2.1. A „teremtés szentségei” életünk csomópontjain

Joseph Ratzinger, a későbbi XVI. Benedek pápa, a hatvanas években tartott egy előadás-sorozatot a szentségekről, amelyekben prófétai módon megérezte azt a problémát vagy kérdésselvetést, amelyet fentebb megfogalmaztam³. E tanulmányban a fiatal teológus Ratzinger a „teremtés szentségeiről” beszél, amelyek az emberi élet ún. csomópontjain alakulnak ki. Melyek ezek a csomópontok? Négy ilyen sorol fel a tanulmány: a születés, a halál, az étkezés és a szexuális együttlét. Ezek azok a pontok, ahol az ember élete – kellő humanizáció nélkül – a szó szoros értelmében elembertelenedik, humanizált formában viszont szinte spontán módon megnyílik és áttetszővé válik egy transzcendens világ felé. Más szóval: az, ami bennünk alapvetően biológiai – és ami közvetlen módon az állatvilághoz kapcsol minket, vagyis a táplálkozás, szaporodás, kimúlás – képes megnyílni Isten szellemi valóságára, sőt saját maga is képes átszellemülni. Nem véletlen, hogy ezek azok az emberi dimenziók, amelyek kiemelt módon bekerülnek az egyház liturgikus-szentségi életébe, akár közvetlen, akár közvetett módon, a hozzájuk kapcsolódó fogalmak, anyagok és szimbólumok révén. Ugyanakkor ezek azok az életdimenziók, amelyek az utóbbi néhány évtizedben gyökeres változáson mentek át. Az idő rövideje miatt csak kettővel szeretnék foglalkozni: az

³ A négy előadást 1967-ben adták ki először. J. RATZINGER: *Die sakramentale Begründung christlicher Existenz*, Meitingen/Freising 1967.

étkezéssel, mint mindennapi eseménnyel és a halállal, mint rendkívüli eseménnyel egy család vagy kisebb közösség életében.

Kezdjük az étkezéssel. Mióta beléptünk a *fast-food*, a fagyasztott és félkész-ételek korába, egyre nehezebben érezzük vagy érzékeljük az ételek nyersanyagainak a valóságát és a feldolgozásukkal, elkészítésükkel járó emberi munka értékét. Gyerekek az óvodában sokszor négy lábbal rajzolják le a csirkét, mivel legtöbbször így látták fagyasztott állapotban a már kettő-kettőbe vágott combokat. A liturgiára terelve a szót: sokszor nincs többé közvetlen emberi tapasztalatunk például arról, ami elhangzik minden szentmise felajánló szavaiban és gesztusaiban: „Áldott vagy Urunk, mindenség Istene, mert a Te bőkezűségedből kaptuk a kenyeret... a bort... Felajánljuk Neked, mint a föld, a szőlőtő termését és az emberi munka gyümölcsét. Ebből lesz számunkra az élet kenyere és a lélek itala.” Ezeknek a szavaknak egyre inkább hiányzik az anyagi valóságban gyökerező tapasztalata számunkra. Manapság kevesen tudnának különbséget tenni búza, árpa és rozs között. Szántást, aratást, őrlést, szőlőmetszést, sarabolást, kapálást, szüretet és szőlőprést legfeljebb tévében vagy interneten láttak. Talán most, hogy a szomszédos háború miatt megindult a kenyér (s persze a többi élelmiszer) áremelkedése, kezdjük újra megérteni, hogy miért volt évezredek keresztül egyetemes békeszimbólum a kenyér.

Mindez csak az érem egyik oldala. Az étkezés aktusa sokszor kimerül számunkra a közvetlen biológiai szükséglet csillapításában: sietni kell, nincs idő hosszabban megállni illetve leülni. Étkezés közben beszélgetni, a másik iránt érdeklődni, netán spirituális síkra terelni az alapvetően biológiai szükségletek kielégítése miatti együttlétet – sokszor nem magától értetődő dolog, még akkor sem, ha esetleg egyébként igényünk lenne rá. Ez talán munkahelyi menzán érthető, a helyzet azonban sokszor a családban sem jobb. Ha azonban elsorvad ez a képességünk, akkor várhatjuk-e, hogy a liturgiában többet érzékeljünk majd az eucharisztikus kenyér és bor misztériumából, amelyről azt állítjuk, hogy Jézus Krisztus valóságos teste és vére, s hogy számunkra az örök élet szent kenyere és az örök üdvösség kelyhe. Ha már nehéz humanizálni egy hétköznapi vagy akár ünnepi ebédünket (akár csak objektív okok miatt is), akkor remélhetjük-e hogy az eucharisztikus lakomában majd megtapasztalunk valamit a szentáldozás Krisztusba alakító hatásából? Félreértés ne essék: nem akarom a szentségek, és rajtuk keresztül a Lélek kegyelmének átalakító erejét és hatását pusztán a szubjektív tapasztalat szintjén értelmezni. Mindössze csak jelzem, hogy a hétköznapi életben felületesebb és rohanóbb lett az étkezések alkalmá és ideje, elveszett a ritualitása, s ennek

elkerülhetetlen hatása van az eucharisztikus „étkezés”, a szentmise mélyebb megélésére és megszentelő-átalakító hatásának befogadására.

A másik egzisztenciális – szerencsére nem mindennapi, hanem rendkívüli – sűrűségi csomópont a halál. Akarjuk vagy sem, a halál paradox módon az élet része. Esetleg a megelőző betegséggel, öregedéssel, fizikai-szellemi leépüléssel együtt. Régen is tragédiát jelentett a közeli hozzátartozók halála, de volt hozzá némi koreográfia és keret. A haldokló mellett felváltva virrasztottak, megtették az előkészületeket, sokszor a haldokló maga jelölte ki a temetés szolgálattevőit. Közelebbi és távolabbi hozzátartozók eljöttek, elbúcsúztak. A halál beálltakor tudták, hogyan mosdassák, öltöztessék az elhunytat. A koporsóba-tételnél jelen volt a szűkebb rokonság. A temetést igyekeztek minél hamarabb megtartani. Előző este imavirrasztás volt, ahová sokan eljöttek, az elhunytat megnézték. Helye volt a sírásnak, az érzelmek akár heves kifejezésének is. A gyásznak, gyászruha viselésének megvolt a maga ideje. Ma mindebből sokszor a falvakban is egyre kevesebb marad fenn. A haldoklás és a halál világa medikalizálódott, intézményesült, áttevődött a kórházakba, hospice-okba, ahová korlátozott módon juthatnak be a hozzátartozók, ha egyáltalán be akarnak jutni. Holttestet többé alig látunk, sőt a hamvasztásos temetkezés terjedése még a holttesttel való közvetett szembesülés lehetőségét is kizárja. Rejtetté vált a halál. Banalizáljuk, gyakorlatias szempontokra hivatkozunk (olcsóbb temetés, higiénikusabb viszonyok stb.). Van, aki otthon tartja az elhunyt szerettei urnáit. Pszichológusok egyre inkább érzékelik, hogy az elmúlás kultúrájának gyökeres átalakulása megbetegítő a hozzátartozók számára. A szükséges gyászfolyamat vagy nem is indul be, vagy nem zárul le soha.

Hogyan hat mindez liturgikus képességünkre? A halállal kapcsolatos liturgikus felfogásunk direkt módon természetesen a temetéshez kapcsolódó szertartásból válik nyilvánvalóvá. De indirekt módon a halál sokkal mélyebb módon van jelen a liturgiában: óriási a szimbólumértéke úgy a liturgia megértése, mint megélése szempontjából. A kereszténység természetesen nem a halál, hanem a feltámadás vallása. Nincs azonban feltámadás halál, azaz átmenet nélkül. Minden szentmisében elismételjük: „Halálodat hirdetjük, Urunk, és hittel valljuk feltámadásodat, amíg el nem jössz.” Krisztus megváltó haláláról beszélünk, és más spirituális értelemben is emlegetjük a halált: meghalni az önzésünknek, egónknak stb. Manapság azonban egyre ritkábban találkozunk a kifejezés első, konkrét, fizikai-biológiai valóságával, így nem is értjük, hogy a meghalás is, akárcsak az evés, a

maga fizikai (és fájdalmas) valóságában megnyílás úgy a haldokló, mint a hozzátartozók számára valamiféle transzcendens valóság felé.

Aki végigasszisztált néhány agóniát, vagy állt már néhányszor nyitott koporsó mellett, másképp viszonyul a liturgiához is, amelynek szerves része a halál és az élet kettős szimbolizmusa. Elég csak a keresztségre gondolni, ahol a vízbe merülés vagy vízzel való leöntés a Krisztus halálába való belemerülést jelzi, azért hogy Krisztus élete is megnyilvánuljon bennünk. Vagy éppen az eucharisziára is gondolhatunk, amelyben az utolsó vacsorára visszautaló lakoma-jelleghez szervesen és elválaszthatatlanul kapcsolódik a kereszthalál és a feltámadás misztériuma.

Nos, ezekkel a példákkal csak azt akartam érzékeltetni, hogy az életünk két alapvetően fizikai-biológiai területén (az evés mindennapi és a halál rendkívüli tapasztalatában) eleve adódik lehetőség arra, hogy megnyíljunk az Isten világa felé, még mielőtt kifejezetten is liturgikus-szentségi szintre emelnénk ezt a két tapasztalatot, illetve mielőtt a liturgia és a szentségek az Isten világába alakítanák át ezt a két biológiai dimenziót. Mindehhez azonban az szükséges, hogy próbáljuk meg eleve humanizálni és ritualizálni ezeket a tapasztalatokat, fedezzük fel bennük a spirituális szimbólumértéket, s még ha első pillanatra fájdalmasak is, ne fussunk előlük.

2.2. A küszöb-tapasztalat

Egy másik téma, amit megfontolásra ajánlanék liturgiára való képességünkkel (vagy képtelenségünkkel) kapcsolatban a küszöb szimbólumához kapcsolódik⁴. Hagyományosan a küszöb és a hozzá tartozó kapu vagy ajtó a terek elkülönítésével kapcsolatos. Liturgikus szempontból egy templom küszöbének nagy szerep jut. Ez a profán térből a szent térbe való átlépése fizikai pontja, helye. Az ószövetségi ember számára a templom küszöbe már egy biztos pont: „Inkább álljak az Isten háza küszöbén, mint hogy lakjam a bűnösök hajlékában” – mondja a zsoltáros (Zsolt 83,11). De szükség van-e erre az elkülönítésre szent és profán tér között keresztény szempontból? Vajon Isten nincs-e jelen a profánban is? Vajon az Atya igazi imádói (ahogy Jézus mondja a Jn 4,21-24-ben), nem lélekben és igazságban imádják-e Őt, nem pedig falakkal körülhatárolt helyekhez, városokhoz, épületekhez kötve? Vajon Jézus Krisztus – aki „a kapun kívül szenvedett” (Zsid 13,12) – nem szentelte-e meg éppen a profán

⁴ E. KAPELLARI, *Santi segni nella liturgia e nella vita quotidiana*, Lugano 2012, 41kk.

teret is? Ezekkel és más újszövetségi részekkel azt is igazolhatnánk, hogy valójában a szent és profán elkülönítése – tér, idő, tárgyak, viselkedésmód stb. szempontjából – nem is annyira lényeges. Minden hely – mondhatnánk – szent hely, alkalmas az imára (egyéni és közösségi), akár a liturgikus imára is.

Ugyanakkor az egyház kétezer éves liturgikus tapasztalatában mégis megértette, hogy nem lehet következmények nélkül összemosni a szentet és a profánt, sem a tér, sem az idő, sem más szempontból. Az egyikből a másikba való átmenetet konkrétan és szimbolikus értelemben is érzékelnünk kell. Miért? Mert az emberségünkhöz tartozó igény, hogy elválasszunk egymástól tereket és időket konkrét és szimbolikus küszöbökkel, ajtókkal, falakkal. Már a „profán” világon belül is elhatárolódik egymástól a közélet, a munka, a közösségi szórakozás és a magánélet szférája. Legalábbis a legutóbbi időkhöz elhatárolódott.

A digitális-online világ egyre jobban feloldja ezeket a küszöbököt. Kérdés, hogy létezik-e még igazi küszöb-tapasztalat a digitális eszközök világában? Hiszen mind jobban a laptopon és az okostelefonon koncentrálódik számos tevékenységünk: munka, szórakozás, közösségi élet, sőt az utóbbi két év járványproblémája miatt időnként a liturgia is (online misék). A tér leszűkült egy gépre, ahol a küszöbélmény – vagyis az egyik tevékenységből a másikba való átmenet – leredukálódik egy-két kattintásra: befejezhetünk egy óravázlatot a számítógépen, részt vehetünk egy online értekezleten, majd elintézzhetünk egy ügyet az online ügyfélszolgálaton keresztül, válaszolhatunk a munkánkhoz kapcsolódó e-mailjeinkre, s közbe-közben esetleg zenét hallgathatunk online. Mindeközben nem kellett kimennünk a szobánkból. Az egyik tevékenységből a másikba való átmenet küszöbélményéhez nincs többé szükség az egész test mozgására, pusztán csak egy-két ujjmozdulatra.

A kommunikációelmélet szakemberei azt mondják, hogy a reális és virtuális dimenziók összemosódása átalakítja a tér- és testfogalmunkat is. A digitalizáció nyomán létrejövő kibertér (amelyben a dolgainkat intézzük), úgy kell felfogni, mint a fizikai tér és a fizikai test kiterjesztését. Ez a megnövelt valóság (*Augmented/Extended Reality*), amelyben többé már nincs is igazán értelme elválasztani az online és az offline üzemmódot. Az online lényegében már mindenhová kísér minket a mobilunkon keresztül. Elon Musk amerikai üzletember, a digitalizáció egyik legnagyobb támogatója pedig azt vizionálja, hogy lényegében már

cyborgok – vagyis digitális gépeinkkel egybeforrott emberek – vagyunk és csak idő kérdése, hogy az egyelőre külső hordozókon hozzáférhető Internetet áttelepítsék az agyunkba⁵.

Nos, ebben a helyzetben egyre nehezebb küszöbértelményekre szert tenni, vagyis a dolgokat szétválasztani, elkülöníteni, időben és fizikailag is megélni az egyik dologból a másikba való átmenetet. Érthető, hogy a liturgia is – a maga liturgikus szent tereivel és időivel – nagy kihívássá válik. Ha ugyanis a digitális kultúrában nem érezzük többé a küszöbök, vagyis az átmenetek és átlépések súlyát és jelentőségét, hiányozni fog belőlünk a képesség arra is, hogy a liturgikus térben és időben megérezzük az emberi dimenziókból egy transzcendens dimenzióba való átlépés, netán átalakulás lehetőségét. A küszöb, az átmenet, az átlépés élménye a fizikai térben mélyen emberségünkhöz tartozó tapasztalat már a hétköznapi életben is. Megalapozza bennünk a képességet arra, hogy a kegyelem és a liturgia világában át tudjunk lépni Isten dimenziói felé. A liturgia ugyanis végső soron nem más, mint *transitus*, átmenet: figyelmeztet minket arra, hogy zarándokok vagyunk ebben a világban, s az életünk folytonos átmenet az örök élet és Isten felé, aki kezdetünk, célunk és végállomásunk.

3. Reflexió

Az elhangzottak alapján eléggé egyértelmű, hogy liturgikus képességeink és a liturgiában való gyümölcsöző részvételünk jelentős mértékben attól függ, hogy rendelkezünk-e humanizáló liturgikus-rituális képességekkel a hétköznapi „profán” életben: például az evésben, az örömteli vagy fájdalmas életesemények feldolgozásában, a napi szintű átmenetek megélésében. A sort lehetne folytatni. Személyes reflexiónkhoz a következő kérdéseket ajánlanám:

(1) Hogyan éljük meg személyes, családi, iskolaközösségi szinten a fentebb említett dimenziókat:

- étkezéseink ritualitását és „szellemi minőségét”?
- családi vagy közösségi gyászeseményeink és örömeink rítusait?
- vannak-e konkrét küszöb-élményeink: fizikai jó szokásaink, „rituáléink” arra, hogy tudatosan elválasszunk egymástól pl. munkát és pihenést, egyik dologból a másikba váltást stb.?

⁵ A.-F. DE CESCO, “Neuralink, il piano di Elon Musk per farci diventare *cyborg* (e telepatici)”, Accesso: 21/07/2022, <https://www.corriere.it/tecnologia/cyber-cultura/cards/piano-elon-musk-farci-diventare-cyborg-telepatici/terzo-strato-digitale.shtml>.)

- (2) Hogyan éljük meg az egyház liturgiájában a hasonló rituális képességeket? Van-e tapasztalatunk arról, hogy a liturgiában valóban Isten dimenzióiba kerülnek életünk eseményei?
- (3) Hogyan neveljük magunkat, hogyan nevelünk másokat ezekre a hétköznapi és szakrális rituális képességekre?

P. Bartók Tibor sj.